

РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ В КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ
(ПЕРЕСЕНЬ 1938 Р. - ДРУГА ПОЛОВИНА БЕРЕЗНЯ 1938 Р.)

8 травня 1919 р. Центральна Руська Народна Рада прийняла в Ужгороді рішення про приєднання Закарпаття до Чехословаччини на правах автономії. Цим актом була виконана вимога американських русинів, які 18 листопада 1918 р. на своїх зборах у Скрентоні висловились за включення краю до складу Чехословацької Республіки. 18 листопада 1919 р. І.Бейха був призначений тимчасовим адміністратором краю. Згідно з "Генеральним Статутом" чехословацький уряд зобов'язується надати Підкарпатській Русі, як тоді називали Закарпаття, найширші права. Празький уряд постійно зважав з виконанням своїх обіцянок, мотивуючи тим, що закарпатці, хоч і ще не "дозріли" до самостійного життя. Перший етап автономії був реалізований тільки 8 жовтня 1938 р. Це була перемога всіх політичних сил краю, як русофільського так і українського напрямів, які протягом всього міжвоєнного періоду активно боролися за автономні права. Кінець вересня 1938 р. слід розцінювати як вирішальний момент у взаємовідносинах обох напрямків. Необхідно відзначити, що ще 2 вересня 1938 р. представники українського і русофільського напрямів підписали Декларацію, на яку чехословацький уряд не відреагував. Вимоги, які оголосив І.Бачинський, передбачали приєднання Пряшівщини до Підкарпатської Русі, надання фінансової допомоги верховинським округам і персональну заміну празьких представників.

21 вересня 1938 р. в Празі відбулися переговори, в яких взяли участь Е.Бачинський, І.П'єшак, П.Коссей, С.Фенцик, А.Бродій, Ю.Фелдешій, П.Жидовський, Ю.Ревай. Всі вони були депутатами Чехословацького парламенту. Тоді ж Закарпаття відвідала делегація Американських русинів у складі І.Попа, Й.Янчишина і С.Геровського, яка "мала допомогти парламентарним представникам обох груп вирішувати актуальні проблеми краю. Делегація, однак, респектувала Американських Русинів греко-католиків, які становили переважну більшість русинів в США". Саме тому ця делегація не виконала поставлених на них завдань.

На початку жовтня 1938 р. переговори між представниками двох напрямків були відновлені з метою створення автономного уряду Підкарпатської Русі. На засіданні 7 жовтня 1938 р. була прийнята постанова про те, що членами уряду можуть бути тільки депутати празького парламенту й сенату. Необхідно погодитися з твердженням В.Шандора, що це було зроблено "з розрахунком забезпечення успіху в уряді, бо москвофіли переважали". 7 жовтня 1938 р. представники русофільського блоку запропонували проект децентралізації державної і виконавчої влади із восьми пунктів. Наступного дня в Ужгороді була створена Національна Рада Підкарпатської Русі, до якої ввійшли Й.Камінський, В.Гомчіков, М.Демко (Центральна Руська Народна Рада), А.Волошин, Ю.Бращайко, Д.Німчук (Перша Українська Народна Рада), А.Бродій, Ю.Фелдешій (Автономно-Землеробський Союз), Е.Бачинський, П.Косей (Республіканська Землеробська партія), С.Фенцик (Руська національно-автономна партія), Ю.Ревай (Соціал-демократична партія), І.П'єшак (Автономно-Землеробський Союз Пряшівщини), П.Жидовський (Республіканська Землеробська партія

Припівщини). Отже, до складу Національної Ради Підкарпатської Русі ввійшли представники всіх основних політичних сил краю.

На першому засіданні Ради був прийнятий Меморандум, який закінчувався вимогою негайно прийняти закон про Підкарпатську Русь. 8 жовтня 1938 р. прем'єр-міністр Чехословаччини Я.Сирови звільнив з посади губернатора краю К.Грабаря і призначив І.Парканія. Останній черговий раз наголосив на головних вимогах Національної Ради Підкарпатської Русі. Тим часом представники двох напрямків обговорювали кандидатури на посади міністрів уряду Підкарпатської Русі. Ю.Ревай запропонував по троє членів з обох рад. Пропозицію прийняли. Українську делегацію очолив А.Волошин, москвофільську - І. Камінський.

Аналогічні процеси відбувалися в Словаччині. 6 жовтня 1938 р. лідери Словаччини зібралися в Жиліні і вимагали автономних прав. 7 жовтня 1938 р. прем'єр-міністр Я.Сирови задовільнив їх прохання і Й.Тісо був призначений прем'єр-міністром Словаччини. Я.Сирови, згідно 60 параграфу Конституції Чехословаччини, був повірений виконувати під час відсутності Е.Бенеша (емігрував 5 жовтня 1938 р. - М.В.) президентські функції.

11 жовтня 1938 р. сформувався перший автономний уряд Підкарпатської Русі, який очолив А.Бродій - лідер русофільського напрямку в краї. Міністрами були призначені Е.Бачинський і Ю.Ревай. Слідом за ними міністерську посаду зайняв С.Фендик, а А.Волошин та І.П'єсак стали державними секретарями. До першого автономного уряду ввійшли четверо представників русофільського і двоє - українського напрямку. Необхідно погодитися з думкою сучасних дослідників, що співвідношення два до одного на користь

представників русофільства, реально відображало співвідношення між двома головними політичними силами в краї.

Призначення А.Бродія прем'єр-міністром теж не стало несподіванкою, бо очолюваний ним напрям займав домінуюче становище в суспільно-політичному житті Закарпаття протягом всього міжвоєнного періоду. Необхідно також констатувати, що Автономний Землеробський Союз (далі - АЗС), очолюваний А.Бродієм, від початку свого утворення в 1923 р., постійно на перший план висував головні політичне завдання - здобуття автономії, що було чітко зафіксовано як в програмі, так і в назві партії. У своїй статті "Ми, автономісти, будемо нову вільну автономну Підкарпатську Русь", опублікованій у 1935р., А.Бродій писав: "Коротко скажу чого ми, автономісти, хочемо і за що ми боремось" Підкарпатська Русь в її етнографічних кордонах від Попраду до Тиси, як вказано в Сен-Жерменському мирному договорі і Конституції Чехословацької республіки ... Повинні ми знати те, що жити і утриматись в великій сім'ї народів вдасться нам тільки так, якщо в нашому краї, на своїй рідній землі володіти і господарювати будемо самі. За це ми боремось до цього дня. Сьогодні влада на нашій землі знаходиться не в наших руках, і ми бачимо і відчуваємо те, що наслідки нашої праці ми зберегти для себе не можемо. Тому ми боремось за автономію. Кожний знає, вже і відчуває, що так, як до цих пір було, далі бути не може ні по божому, ні по людському, ні по природньому праву".

АЗС, очолюваний А.Бродієм, різко зростав у кількісному відношенні. Наприкінці 30-х років він нараховував від 5 до 7 тисяч членів. Із року в рік зростав авторитет АЗС серед населення краю. Так, наприклад, під час виборів у парламент Чехословаччини в 1924 р. АЗС одержав голоси (8,4 % від усіх виборців), в 1925 р. - 28799 голосів

(11,6%), в 1929 р. - 48509 голосів (18,2%), в 1935 р. - 44982 голоси (13,9%).

А.Бродій користувався авторитетом навіть серед частини виключно українського населення гірських районів. Синеvirський священник Ф.Горват в листі до власника "руської" друкарні Ю.Фелдешія захоплено писав про виступ Бродія у своєму рідному селі: "Наш народ, будучи доволно насичен пустими обіцянками, а притом воодушевлений річчю депутата пана Андрея Бродія у нашем селі, до того взволновался, що на днях заявили публично на собранію общ.дем. посланця Ф.Ревая: "Ми уже жадних чеських партій не потребуємо, ай будеме ся держати автономно-земледельческого союза".

Автономний уряд А.Бродія провів три засідання (15,18, 22 жовтня 1938 р.). На першому засіданні 15 жовтня 1938 р. були розглянуті і затверджені основні органи управління, які склалися із 9 міністерств, було констатовано, що в жовтні 1938 р. на Підкарпатську Русь завезено із Румунії 170 вагонів кукурудзи. На другому засіданні С.Фенцик прозвітувався про пророблену роботу під час переговорів по встановленню кордону із Словаччиною, а Ю.Ревай зробив доповідь про заборону вивозу державного і приватного майна з території краю. Обговорювалися також питання надання амністії, співробітництва з Німеччиною тощо. В центрі уваги третього засідання була внутрішньо-політична ситуація в Закарпатті, зокрема обговорювалися питання про відреагування на угорський ультиматум щодо південних територій краю.

З ініціативи А.Бродія була створена комісія, до якої ввійшли відомі вчені П.Сова, Г.Геровський, М.Кондратович, М.Бескид та І.Панькевич, перед якими ставилося завдання науково довести, що Закарпаття - русинська земля і цим самим "парировать мадыарские

требования". 23 жовтня 1938 р. відбулося продовження третього засідання уряду А.Бродія, на якому прийняли рішення: "Область руських на півдні Карпат, відзначена мирними договорами як автономна одиниця, становить одне ціле, частини якого ... міцно зв'язані як тисячолітньою історією, так і тисячолітніми економічними умовами і братерським співжиттям її корінного автохтонного населення ... Цілість і невіддільність цієї області визнали також і великі союзи і співдружні держави в міжнародних і мирних договорах, змінити політичне становище і приналежність якої вважаємо можливим тільки в її цілості без відторгнення її південної частини від північної і навпаки, можна виключно тільки на основі права самовизначення всього корінного автохтонного населення по демократичним принципам: всенародного голосування".

22 жовтня 1938 р. кореспондент львівської газети "Діло" Р.Голяня взяв інтерв'ю у А.Бродія: "В чому полягають труднощі у стійненні кордонів з Мадярщиною? Мадяри вимагають від нас південної частини Закарпаття, причому хочуть дістати Ужгород, Мукачів, Севлюш, Королево та відрізати нас від спільного залізничного шляху. Життєздатність Закарпаття була б тоді мінімальна. - А коли б з волі великодержав таки прийшло до плебісциту і коли б тоді південна частина Закарпаття з'явилась таки за мадярами - то що тоді? Ваш уряд твердить, що без тої південної частини життєздатність держави буде мінімальна. Думаємо, що такий вислід мало правдоподібний". А.Бродій і керівництво АЗС вели подвійну гру, орієнтуючись на Угорщину, що викликало незадоволення представників українського напрямку. Газета "Нова свобода" звинувачувала Бродія у сприянні антиукраїнським виступам

Прем'єр-міністр запевняв, що провокації будуть припинені, однак вони продовжувались. Мали місце випадки застосування сили.

Досить швидко з'ясувалося, що А.Бродій вже тривалий час працював на Угорщину під кличкою "Берталон". Чехословацька контррозвідка уважно слідкувала за діяльністю А.Бродія. Начальник Президії поліцейського управління в Ужгороді Герр 4 січня 1933 р. повідомив Президію крайового управління, що "редактор Бродій має великі зв'язки з за кордоном ..., він постійно зустрічається з представниками угорських опозиційних сил в Ужгороді". 17 жовтня 1938 р. Ю.Ревай попередив міністра закордонних справ ЧСР Хвалковського про зв'язки А.Бродія з Угорщиною. Внаслідок цього празький уряд заборонив Бродієві виїзд в Будапешт для переговорів з Угорщиною. Міністр внутрішніх справ Я.Черний твердив, що відомості з нарад міністерської ради потрапляють до угорського посольства в Празі. Чехословацький уряд звинуватив А.Бродія в порушенні "Закону про охорону республіки" і його заарештували. 26 жовтня 1938 р. бюлетень пресової Служби Карпатської України повідомляв, що "у Бродія нашли мапу Карпатської України, на якій він сам розділив половину мадярам, а половину полякам та багато грошей".

Необхідно погодитися з твердженням сучасного словацького вченого І.Ваната, що "у передмюнхенській Чехо-Словаччині політичний русинізм став родючим ґрунтом іредентських автономістичних політичних партій Бродія та Фенцика, які діставали підтримку з Угорщини й Польщі". Дослідник вважає, що на представників русофільського напрямку після окупації краю Угорщиною опирався гортіївський режим. Доказом такого твердження є той факт, що після окупації краю угорськими військами, А.Бродій

представляв Закарпаття в угорському парламенті. Фінансування угорським урядом А.Бродія підтверджується опублікованими 1959 р. в Будапешті документами. На запитання слідчого НКВС 13 січня 1941 р., “що Ви одержали від угорського уряду за своє співробітництво з ними?”, А.Бродій відповів: “...Я одержав заробітну плату депутата парламенту - 1500 пенге, міністерську пенсію 1369 пенге в місяць”.

Відставка і арешт А.Бродія викликали протести з боку його прихильників, які переросли у масові демонстрації. Що стосується соратника А.Бродія С.Фенцика, то йому вдалося втекти в розміщене неподалік польське посольство.

Новим прем'єр міністром чехословацький уряд призначив А.Волошина - лідера українського напрямку в краї. Він у присутності міністра Е.Бачинського, чеського генерала О.Сватака і віце губернатора краю О.Бескида склав присягу на вірність Чехословацькій республіці. У виголошеній 26 жовтня 1938 р. промові А.Волошин заявив, що забезпечить “народом Підкарпатської Русі її культурні, національні та господарські здобутки ... без різниці національної та релігійної”

27 жовтня 1938 р. в газеті “Нова свобода” було опубліковано звернення Української Народної Ради “До всіх українців по цілому світі! Всіх українських партій, організацій, груп, товариств в Галичині, Буковині, Бесарабії, Надніпрянській Україні, Канаді, Сполучених Державах Америки і взагалі до українців, де б вони не жили”, яке свідчило про чітку українську спрямованість уряду А.Волошина. “Ми віримо, - говорилося у зверненні, - що великий 50 мільйонний український народ підійме й надалі своє велике слово і не допустить, щоб наші віковічні вороги накладали на нас пута, знов садили нас у тюрми”. Це звернення було розцінене українцями, зокрема в Галичині

за тактик до допомоги. Почалися часові демонстрації у Львові, Івано-Франківську, Коломиї. Були зафіксовані перші нелегальні переходи кордону.

А.Волошин сформував новий уряд виключно з представників українського напрямку. Виняток становив, хіба-що, Е.Бачинський. Це викликало велике незадоволення серед представників протилежного напрямку, як у краї, так і за його межами. Секретар АЗС в Пряшеві В.Данча у листі до А.Волошина висловив сумнів про можливість спільних дій двох напрямів. Відповідь Волошина була однозначною: "Ми хочемо в згоді жити й з тими людьми - членами нашого народу, які голосять себе до русского табору, коли вони думають це щиро, значить коли врні почувують себе щирими слов'янами. Але з людьми, які під покришкою русскости хотять приключити нас до Мадярщини й вступають за тим приключенням явно, або через так зв. плебісцит, не можемо мати нічого спільного". Волошин закликав до співробітництва представників русофільства, але його заклик мав декларативний зміст. Не зважаючи своїх людей у складі уряду, русофіли на запропоноване співробітництво не погодились. Вважаємо, що повне відвернення Волошина на практиці від такого масового напрямку, яким був русофільський, було неоправданим і помилковим. Замість того, щоб знайти компромісне рішення, прем'єр-міністр посилив проти себе опозицію.

Українська діаспора в США і Канаді теж не однозначно віднеслася до призначення А.Волошина прем'єр-міністром та тієї політики, яку проводив його кабінет.

Політична ситуація в краї різко ускладнилась після рішення антитракійської комісії у Відні 1938 р. На користь Угорщини була віддана територія площею 1700 км.кв., на якій проживало 194000

населення. Негативним було і те, що на окупованій Угорщиною території залишилося майже 40000 українців, тобто, тих, на кого міг опиратися уряд Волошина. На думку канадського історика, уродженця Закарпаття П.Стерча, “Чіано й Рібентроп своїм рішенням з 2 листопада 1938 р. в Відні порушили етнографічний принцип, бо віддали Мадярщині два міста, тобто Ужгород і Мукачів з релятивною більшістю українського населення, як також 13 сіл з абсолютною більшістю українського населення, з-поміж яких у 4-ох селах мадьяри не становили ані одного відсотка всього населення. Крім того віддано Мадярщині чотири села з релятивною більшістю українського населення. Внаслідок арбітражу від Закарпаття передали Угорщині “не лише райони з угорським населенням, але ... й відрізали всю рівнину, а залишили тільки голодуючу Верховину”. Відразу після рішень арбітражної комісії угорський полковник Невицький почав запевняти Волошина, що “немає змісту тепер іти проти Мадярщини”.

Уже з перших днів свого прем'єрства А.Волошин почав орієнтуватися на Німеччину - єдину велику країну, яка обіцяла йому своє покровительство. Станом на 13 лютого 1939 р. німецька національна меншість в краї становила 8715, або 1,6% населення. Волошин все зробив для того, щоб німецьке населення не відчувало ніяких проблем. Він навіть видав розпорядження, згідно з яким “всім громадянам німецької народності без огляду на їх державну приналежність дозволено організовуватися в “Німецькі партії” по засадам національно-соціалістичним й організувати всі у цій партії звичні партійні органи, а також носити і відзнаки і прапори з гаковим хрестом. Інженер Ернест Ольдофреді, як представник німецької національної меншості, 27 січня 1939 р. був включений до списку послів майбутнього українського парламенту Закарпаття.

Для того, щоб тримати під своїм контролем розвиток політичних подій в краї, до Хуста був призначений консулом німецький дипломат Г.Гофман. А.Волошин сподівався, що “його прихід до нас не є якась подорож цікавості, але є студійною дорогою, яка буде мати свої конкретні наслідки для нашого краю, для нашого народу і для дальшої політики Німеччини супроти нас ... Перші наслідки сих відвідин вже бачимо”. Які ж “конкретні наслідки” мав на увазі А.Волошин?

Закарпатцям було дозволено виїжджати на заробітки в Німеччину, що в деякій мірі, зменшило безробіття. Уряд А.Волошина так захопився цією пропозицією, що навіть 6 березня 1939 р., тобто за дві дні до окупації краю угорськими військами, вирішував питання про виготовлення 10 тисяч закордонних паспортів. Наївно вірячи голлерівським обцянкам про допомогу, А.Волошин просив Г.Гофмана “передати ... славному вождеві німецького народу ... нашу щирю подяку і сердечний привіт”. У “Маніфесті”, прийнятому 17 листопада 1938 р. відразу після завершення Віденського арбітражу, А.Волошин невисно заявляв: “Великі держави Німеччина, Італія, Англія та Франція забезпечили непорушність наших нових границь, а Польща й Мадярщина визнали їх та гарантують перед великими державами невтручання до наших внутрішніх справ”.

Із вищенаведеного можна зробити висновок, що уряд, очолюваний А.Волошином, чітко притримувався пронімецької орієнтації, переслідуючи при цьому єдину мету: зберегти територіальну цілісність краю, захистити його населення від агресії гортиської Угорщини. Крім міжнародного фактору у проведенні Волошином такої політики певну роль відіграла українська націоналістична еміграція. Вона постійно вносила свої поради, зауваження. Наприклад, 25 жовтня 1938 р. Організація Українського

Вільного Козацтва, очолювана полковником І.Полтавцем-Остряницею, що знаходилася у Франції, писала в листі до Волошина: “Гадаємо, що перестанете плекати невдалу московсько-антантську політику, а станете на шлях добросусідського порозуміння з Німеччиною”. Що стосується названої організації, то наприкінці 30-х років вона переродилася в невелику націонал-соціалістичну групу, повністю прийнявши фашистську ідеологію і практику. Сучасний зарубіжний дослідник В.Косик вважає, що організація, очолювана І.Полтавцем-Остряницею, була нечисельною і, фактично, не мала жодного контакту з націоналістичними організаціями України. Не дивно, що А.Волошин на листа полковника не відповів.

Певну роль у зближенні уряду А.Волошина з Німеччиною також відіграли керівні чини ОУН. Ця організація бачила в Німеччині рятівника Галичини від польського гноблення. Саме на їх прохання в краї з’явилися військові радники, які спричинилися до формування місцевих збройних сил.

Перші січові загони ще на початку 30-х рр. почав формувати Дмитро Климуш з Ясіня. У міжвоєнній Чехословаччині не могло бути і мови про існування двох, паралельних одна одній армій, а тому Січі були звичайними протипожежними і культурно-просвітними товариствами, як і в сусідній Галичині. Такий стан справ продовжувався до кінця 30-х рр., коли різко загострилася міжнародна ситуація в Карпатській Україні. Безперервні напади угорських і польських терористів, антиукраїнська діяльність проугорської “п’ятої колони”, небажання чехословацьких військ захищати територію краю тощо, змусило автономний уряд А.Волошина прискорити процес створення місцевих збройних сил - Карпатської січі.

“Назву “Карпатська Січ”, - писав один з ініціаторів створення організації Любомир Гірняк, - треба завдячувати групі українських пластунів, а в першу чергу ініціаторові наради в справі створення нової відповідної обставинам організації інж. Євгену Кульчицькому, званому пластунові”. Кульчицький пригадував:”До Хусту я приїхав з початком листопада 1938 р., останнім поїздом, що йшов через Чоп. Зараз на другий чи третій день я скликав до дому радника й Рубиновича, моїх давніх добрих друзів. Це були самі пластуни, крім мене були: Рубинович, Забавський, Блистів, Сич, Пап. Я тоді подав короткий огляд положення й зробив висновок, що нам треба подумати про якусь організацію півмілітарного характеру для оборони національних інтересів Карпатської України, як аналогію я навів УСС-ів”. Вирішили назвати нову військову організацію Карпатською Січчю, підготували її Статут. Підготовлені матеріали повинні були бути затверджені міністром внутрішніх справ. Труднощі виникли відразу, але тільки Статут ліг на стіл Володимира Комаринського, який очолював відділ преси і пропаганди. Останній заявив, що Статут має бути значно доопрацьований, а також необхідно змінити назву організації. “На довгих переговорах, - продовжує Кульчицький, - і поправках ми врешті устали текст Статуту й остаточно прийняли назву “Організація Народної Оборони “Карпатська Січ” (далі - ОНОКС, аба Карпатська Січ)”.

9 листопада 1938 р. в Хусті відбулися установчі збори ОНОКС, на яких було прийнято Статут організації. В ньому так визначалася головна ціль товариства:”Оборона державних і національних інтересів Підкарпатської Русі та плекання оборонного духа в українському громадянстві ... краю, побороювання протидержавної пропаганди та всестороння підтримка правительства Підкарпатської Русі зокрема

для удержування ладу та безпеки". Керівництво січовими відділами здійснювала Головна Команда, що перебувала в Хусті. За пропозицією С.Папа-Пугача комендантом ОНОКС було обрано Д.Климуша. До штабу організації ввійшли І.Роман, І.Роґач, С.Росоха. Що стосується двох останніх, то вони навіть не служили в армії. Однак цей штаб був суто політичним, бо ще існував військовий, сформований з досвідчених військових фахівців. Рішення установчих зборів ОНОКС було затверджено міністром внутрішніх справ Ю.Реваєм 10 листопада 1938 р.

Головними органами Карпатської Січі були: а) команда, б) рада у відповідності із Статутом. Команда складалася із головного команданта, його заступників та двох членів команди. У компетенції вищих органів Карпатської Січі входило керівництво організацією, розпорядження майном. Рада складалася із команди і призначення командантом референтів. Серед них були такі референтури (секції), як організації і зв'язку, пропаганди, преси та морального виховання, інструкторсько-оборонного навчання. Був також адміністративний секретаріат. При головній команді була ревізійна комісія.

Члени організації ділились на: а) дійсні, які були прийняті командою в члени організації, б) благодійні, які надавали організації матеріальну або моральну підтримку, в) почесні, тобто ті, які мали заслуги перед українським народом. Благодійних і почесних членів назначала рада. Крім членів були і кандидати в члени організації. Члени січі мали право брати участь у всіх заходах, що проводились організацією, користуватись активним і пасивним виборчим правом, а також носити форменний одяг, знаки і зброю. Вони повинні були дотримуватись статуту організації, беззаперечно виконувати накази команди і відбувати покарання.

Низові організації поділялись на відділи. Кілька їх склали куш. За званнями керівний склад поділявся таким чином: старший січовик, десятник, сотник і атаман. Посади, які вони займали, були такими: гуртковий, провідник, кошовий, член ради і командант. Чини і посади позначались на рукавах і головних уборах форменного одягу. Керівний склад приймав присягу у присутності команданта.

Сучасними дослідниками наводяться різні дані про кількісний склад ОНОКС. За нашими підрахунками, тільки у Волівському окрузі (тепер Міжгірський район) нараховувалося близько 1 тис. січовиків. Однак, лише лічені одиниці взяли участь у боях з угорським військом. Кількість вишколених січовиків не перевищувала двох тисяч.

Найбільш боєздатні військові частини Карпатської Січі знаходилися в Хусті. Поручник Степан Сулятицький, який входив до складу хустського Коша, пригадував: "Склад Коша - 5 сотень, 1-а і 2-га сотня... коло 320 людей (точно на передодні бою з чехами - 318 людей)...3-тя сотня це була сотня хустських робітників та селян; а також до неї входили студенти. Всього біля 200 людей. 4-а була так звана уряднича, із 160-180 людьми, 5-а залізнична - 40 людей (Подані числа трьох останніх сотень не є точні, а то головню із огляду на їх склад, де обов'язки поодиноких осіб вимагали частих пересувань та перенесення). Останні 3 сотні не приходили одначе під увагу, як кожночасна бойова сила, через їх склад та заняття поодиноких людей. Ужити їх можна було лише тоді, коли б якась операція була передбачена на точно означений час та тривала не -довго".

Не кращим чином стояла справа з озброєнням. Відомий канадський історик П.Стерчо писав, що "січовики зброї не мають. Тільки від випадку до випадку приділюється їм зброя для служби безпеки". Культурний референт ОУН при уряді Карпатської України

Олег Ольжич, який входив до складу військового штабу Карпатської Січі, писав, що Головна Команда “встигла закупити потай, приватно з різних джерел коло 200 револьверів, головню калібру 6,35, та три машиніві пістолі з невеликою кількістю набоїв. З цього разом зі згадагими 10 рушницями складалося усе озброєння Січі; з яким вони вступила у грядучі події”. Січовики хустського Кошу мали “10 рушниць (манхліхтер) в добрім стані, 2 типу старшого та 3 автоматичні пістолі. Короткої пальної зброї було коло 50 штук, а також кілька ручних гранат. Набоїв по 25 штук на кріс, а 50 на револьвер”.

Керівники Карпатської Січі кілька разів зверталися до А.Волошина з проханням передати їм зброю “з засобів, які знаходяться при окружних урядах та окружних судах”. Прем’єр-міністр, не маючи таких повноважень, дозволу не дав. Аналогічно поступав і чехословацький уряд. У відповідь послідували демонстрації під гаслами “Січі зброю!”. Небажання чехословацького уряду видати зброю Головній Команді пояснювалося кількома причинами” по-перше, чеська контррозвідка постійно повідомляла про змову проти уряду А.Волошина; по-друге, Карпатська Січ нерідко виходила з-під контролю автономного уряду; по-третє, сам Волошин побоювався конфронтації у відносинах з Чехословаччиною. Зброя в руках ОНОКС могла призвести до кровопролиття. Відсутність зброї й призвела до такої спроби захопити її силою, що вилилося в кровопролитні сутички 13-14 березня 1939 р. між загонами ОНОКС і чеським військом. Відсутність зброї стала трагічним розв’язком під час боїв з угорською армією.

Розбудова Карпатської Січі вимагала значних коштів, а їх уряд не мав. А.Волошин звернувся з проханням про допомогу до громадян

краю, а також до української діаспори. Очікувана допомога незабаром почала надходити. Українська еміграція в Чехословаччині первела збіркову акцію на допомогу Карпатській Січі. Про її наслідки інформувала газета "Нова свобода": "Акція закінчилася добрим успіхом. На всі випущені листи субскритовано 150 комплектів одностроїв (150 шапок, плащів, блуз, краваток, ременів, черевик та 100 пар білля). Решту грошей прислано готівкою". Допомагало не тільки українське населення Чехословаччини. Жителі Праги, Брно та інших чеських міст зібрали 100 тисяч кч."

19 лютого 1939 р. "Нова свобода" опублікувала повідомлення "Чверть мільйона крон для Карпатської Січі", в якому навела витяги з листа канадських українців А.Волошину: "З великою увагою, ми, Головна Управа і члени Української Стрілецької Громади в Канаді, в якій групуються бувші стрільці Української Армії з часів визвольних змагань 1917-20 -слідкуємо за діяльністю і розвитком Карпатської Січі...Ми, бувші українські вояки - належимо тут в Канаді до великої націоналістичної організації - Українського Національного Об'єднання (УНО). Внутрі цієї організації ми працюємо як військова її частина. УНО створило "Комітет допомоги Карпатській Україні" та просе поміч Вам. УНО вислало вже 5200 доларів на руки прем'єра о. А.Волошина і попросило його, щоб він вжив ті гроші для розбудови Карпатської Січі. Віримо, що таким способом одержите поміч. Будемо й надалі старатися Вам допомогти..."

Поступали пожертви від окремих політичних діячів краю, а також від окремих громадян. 13 січня 1939 р. "Нова свобода" повідомляла, що перерахували кошти на розбудову Карпатської Січі Августин Волошин - 28000 кч., Український Жіночий Союз в ЧСР - 200кч., єпископ Діонізій Нарядій -300 кч., підполковник доктор

Зарицький - 100 кч., доктор Дмитро Васильків - 300 кч., доктор Ю.Добриловський - 500 кч. У січні 1939 р. у Підкарпатському банку нараховувалося 34688 кч., висланих для карпатської Січі. Доктор Роман Венгринович, адвокат з Хуста, з нагоди свого вінчання, перерахував 500 кч. на користь збройних сил молоді автономної держави. Цікаві факти зустрічаємо у спогадах відомого закарпатського письменника В.Гренджі-Донського: “Цього року наша селянська молодь колядувала в користь своєї оборонної організації Карпатська Січ. Всюди зустрічались ми з колядниками, з Вифлеємами й зірками та найбільше зробили на мене вражіння колядники з Лозянського, що обійшовши своє село, прибули й до Волового, творили дуже гарну цілість... Коляди пройшли всюди дуже гарно і наприклад у Синевирі на Січ заколядували 1200 кч. Нашій селянській молоді можемо лише погратулювати”.

Отже, Карпатська Січ ні в кількісному, ні у військовому відношенні не була здатна дати відсіч фашистській агресії. Це усвідомлював і А.Волошин. Дізнавшись про вторгнення угорських військ на територію Закарпаття, він звернувся до уряду Румунії з проханням “забезпечити військову оборону наших кордонів перед мадярською агресією”. Однак, незважаючи на свій напіввійськовий характер, Карпатська Січ відіграла позитивну роль в захисті кордонів автономної країни від нападів терористів.

20 січня 1939 р. А.Волошин дав дозвіл “заложити політичну партію під назвою “Українське Національне Об’єднання”. Всі інші партії, які діяли на території краю до цього часу, були заборонені. Такий відхід від демократії урядом пояснювався не зовсім аргументовано: “Народ уже прозрів. Щоб не роз’єдинили його вороги, позбувся всякого партійництва”.

24 січня 1939 р. був іменованій центральний провід УНО, який очолював голова Української Центральної Ради в Хусті Ф.Ревай. Інші керівні посади в партії були поділені таким чином: М.Тулик - заступник, А.Ворон - генеральний секретар, І.Рогач - секретар, В.Гренджа-Донський - редактор преси УНО, В.Комаринський - референт пропаганди, М.Бабота і М.Бандусяк - контролери, А.Штефан, М.Брацайко, І.Невицька, С.Росоха, Ю.Пазуханич, М.Долинай, С.Клочурак, В.Лар, Д.Німчук, М.Марушак, Д.Попович, І.Климпуш, М.Гупаловський - члени центрального проводу УНО”.

З початку свого заснування УНО, за словами В.Гренджі-Донського, почало видавати безліч закликів, які скорше були були наказами. 27 січня 1939 р. центральний провід УНО сформував список послів до Союму Карпатської України. До нього ввійшли А.Волошин, Ю.Ревай, Ю.Брацайко, І.Грига, А.Довбак, М.Долинай, М.Дрбал, А.Дутка, І.Ігнатко, В.Комаринський, І.Качала, В.Климпуш, С.Клочурак, В.Лацанич, М.Мандзюк, М.Марушак, Л.Романюк, Г.Мойш, Д.Німчук, Е.Ольдофреді, Ю.Пазуханич, І.Первужник, Д.Попович, Ф.Ревай, М.Різдорфер, С.Росоха, Ю.Станинець, В.Шобей, А.Штефан, К.Феделеш, М.Тулик. На думку сучасника, підбір кандидатів був зроблений поспішно і невдало. “Майбутній Союм має розв’язати чимало питань, - писав В. Гренджа- Донський, - має ухвалити низку конче потрібних законів політичного, культурного, фінансового і господарського характеру - а нема тут спеціалістів”. Зате переважна більшість із них була членами УНО.

УНО приділяло максимальну увагу пропагандистській роботі, про яку детально описав С.Росоха. Листівкова пропаганда особливо зосередилась напередодні виборів до Союму. Всі листівки, без винятку, закликали голосувати за УНО. В одній із них говорилося: ”Тату, не

забудь, що 12 лютого (февруара) будемо голосувати за УНО. Скажи і мамі, щоб дала свій голос. Тату, не забудь, що лист веде прем'єр-міністр др. Августин Волошин і міністр Юліян Ревай. Уважаймо, щоб не запропастили Рідний Край і тяжко здобуту свободу". Листівка "Милі брати і сестри", як і всі інші, завершувалася закликом "Громадяни! Українці-Українки!" - твердила інша листівка, - на чолі кандидатки стоять: Батько Прем'єр о. Августин Волошин та міністр Юліян Ревай. Вірте цим людям? Так! Так кожний має це сказати у неділю 12 лютого 1939 р."

Необхідно відзначити, що окремі політичні сили зробили спробу висунути свої кандидатські списки до Союму. Так, зокрема, поступили депутати празького парламенту від колишньої аграрної партії і "Група підкарпатських русинів", але Центральна виборча комісія відмовила їм у цьому. Цей акт уряду А.Волошина слід розцінювати, як суттєве порушення елементарних демократичних прав місцевого населення.

Уряд доклав усіх зусиль, щоб за короткий час переконати населення в необхідності голосувати за УНО, хоча протилежної політичної сили не було, а вибори проходили на безальтернативній основі. Складалося враження, що уряд і найблищим часом не допустить утворення нових партій. Ця ідея проходить червоною ниткою через переважну більшість листівок. "Ти вже об'єднався, говорилося в одній із них, - і ніколи вже білбше не смієш розбиватися на партії та групи".

Вибори до Союму були призначені на 12 лютого 1939 р. Голосування мало проходити на основі Виборчого Закону Чехословацької Республіки, який продовжував діяти на території краю. Зауважимо, що Конституційний Закон про автономію Підкарпатської Русі був прийнятий парламентом Чехословацької

Республіки 22 листопада 1938 р. “Легітимаційний листок про вибори” передбачав покарання “як провину тяжкою в’язницею від одного до шести місяців: коли дехто відбирає виборцєви листу кандидатів без його виразного дозволу, або коли хто йому счеркує в листі кандидатів”. Необхідно відзначити, що цей запобіжний захід уряду не застеріг від порушень законів про вибори в поодиноких округах.

Українці всього світу слідкували за виборами до Союму, чекаючи позитивних результатів. Українці Канади в телеграмі на ім’я А.Волошина писали: “Просимо уряд Карпатської України передати нашим братам привіт. У неділю 12 ц.м. очі 500 тисяч українців Канади звернені на вас, брати і сестри з Карпатської України”. Необхідно однак констатувати, що не всі канадські українці так думали. В Канаді проживало чимало відкритих противників політики, яку проводив кабінет А.Волошина.

Очевидець писав, що “результат недільних виборів...був так надзвичайно успішний і для українського народу та українців взагалі горисний, що заскочив своєю несподіванкою не тільки ворогів, але і приятелів Карпатської України”. Із 92,5% населення, що взяли участь у виборах, 92,4% проголосували за УНО. Сучасний дослідник М.Бодлижар відзначав, що “вибори в принципі пройшли на задовільному рівні...Доказом цього є статистичні дані про їх наслідки, які можна вважати достовірними”.

Бюлетень Пресової Служби Карпатської України так передавав враження німецького журналіста: “Мені доводилося переїжджати через багато сіл, в яких маяв білий прапор (тобто, 98% проголосували за УНО -М.В.). Я бачив, як селяни з захопленням в очах дивилися на той шматок полотна та гляділи на мене, немов би хотіли сказати:

“Видиш нашу гордість, чужинце”. Ви повинні гордитися національною свідомістю Вашого простолюддя”.

Свідчення очевидців переконують у великому політичному піднесенні, яке було під час виборів. Житель с. Колочава, що на Міжгірщині, М.І.Шимоня розповідав: “Колочава уся проголосувала за УНО. Стільки було людей, що їх ланцюг в одному кінці Колочини починався, а в другому закінчувався. Все було покрите синьо-жовтими знаменами, і здавалося, що Колочава - одне велике синьо-жовте полотнище”. Подібну ситуацію описали очевидці подій Е.Медвідь, М.Липей, А.Субота, В.Цьока, В.Цех та багато інших. Закарпатці, що проживали в Бельгії, вислали своє привітання, а також просили “приєднати їх голоси”.

Необхідно відзначити, що цілий ряд населених пунктів віддали більшість голосів проти УНО. Зокрема, так зробили жителі сіл Іва, Гудя, Вербоєць, Смоголовиця, Руські Комарівці, Великі Лати, Буковець, Дусино, Пасіка, Вишня Розтока та багато інших. Більше 2 тисяч голосів проти УНО було зафіксовано в столиці Карпатської України -- Хусті. Це є свідченням того, що люди могли вільно висловлювати свою думку. В той же час воно доводить, що українська ідея встановлювалася в безкомпромісній боротьбі протилежних одна одній сил.

Згідно з Конституційним Законом №328 від 22 листопада 1938 р., що узаконював автономний статус краю, передбачалося проведення виборів і Союму Карпатської України. В Конституційному Законі так визначалися хронологічні рамки проведення першого крайового парламенту: “Соїм Карпатської України буде вибраний найпізніше в квітні 1939 р. та скликаний в місяць по виборах президентом республіки до міста, яке означить карпатоукраїнська влада”.

Уряд А.Волошина планував відкриття Сойму провести в Рахові 2 березня 1939 р., однак президент Е.Гаха сесії на той день не скликав. До цієї урочистої події була навіть випущена спеціальна поштова марка. Невдалою була також спроба провести відкриття Сойму 9 березня в Хусті. Е.Гаха дозволив скликати Сойм Карпатської України на 21 березня 1939 р., але на прохання А.Волошина він змінив дату на 15 березня. Члени уряду Карпатської України, як правило, звинувачували Прагу у постійному відкладанні Сойму. Однак, необхідно відзначити, що згідно з Конституційним Законом від 22 листопада 1938 р. з боку чехословацьких властей юридичних правопорушень не було.

15 березня 1939 р. розпочав свою роботу Сойм Карпатської України. Ще напередодні його відкриття, 14 березня А.Волошин проголосив самостійність Карпатської України, сповістивши про своє рішення Міністерство Закордонних Справ Німеччини. Представникові при уряді Чехословаччини В.Шандору було наказано “виконати акт проголошення незалежності в Празі, а ми тут зробимо, що буде треба”. На прийняття такого рішення вплинули фактори міжнародного характеру, зокрема, скупчення угорських військ на кордонах з Карпатською Україною і проголошення самостійності Словаччиною, що свідчило про державний розпад Чехословацької Республіки. “Для кожного політичного спостерігача, - писав В.Шандор, - мусило бути в той час ясно і для словацьких лідерів, що на випадок проголошення повної незалежності Словаччини доля федерації буде приречена, а Карпатська Україна могла б знову опинитися під угорською окупацією. Певні симптоми того роду вже були помітні під час візиту словацького прем'єра д-ра Туки і міністра д-ра Дюрчанського в Берлін 12 лютого 1939 року”.

10 березня 1939 р. чехословацька влада розпустила автономний уряд Й.Тісо і ввела в Словаччині військове становище. 13 березня Тісо був викликаний в Берлін, де його поставили перед вибором: або негайне відокремлення від Чехословаччини і створення держави, що орієнтується на Німеччину, або окупація Словаччини Угорщиною. 14 березня Тісо скликав Сейм, який проголосив Словаччину самостійною і незалежною державою. На думку англійського історика У.Шірера “існування Чехословацької республіки часів Масарика і Бенеша закінчилося. Перелякані лідери в Празі знову зіграли на руку Гітлера - почався останній акт чехословацької трагедії”. Трагедія Чехословаччини продовжувала трагедію Карпатської України. Отже, Сойм Карпатської України починав свою роботу тоді, коли доля країни вже була вирішена.

Шістьом засіданням Сойму, які проходили протягом трьох годин одного дня, випала доля бути історичними, бо на них були прийняті історичної ваги документи - про незалежність, державний устрій, назву, мову, прапор, герб і гімн Карпатської України. Таємним голосуванням був вибраний президент. Ним став А.Волошин, за якого проголосували всі послы. Стенографічний звіт засідань Сойму Карпатської України дається в спогадах С.Росохи та щоденнику “Щастя і горе Карпатської України” В.Гренджі-Донського.

Сойм проходив в умовах, коли угорська армія вже вторглася на територію Карпатської України. Необхідно погодитися з твердженням сучасних вчених, що молода незалежна держава “так і не ропочавши свою діяльність, припинила своє існування”. Однак незважаючи на короткочасність свого існування, “саме виникнення Карпатської України як держави ще раз продемонструвало перед усім світом, що на Закарпатті живуть українці, які бажають мати свою державність.

ратом з своїми братами з Великої України". Це підтверджується "Проголошенням Всеукраїнської Народної Ради до всього українського народу", прийнятому 10 лютого 1939 р.: "Народе Український...кріпко віримо, що у новім великім бою нація Українська героїчно перемаже і стане твердою стопою на тисячолітніх горах Золотоверхого, сонцем свободи осяяного, святого Києва!". Червоною шиткою ідея соборності всіх українських земель проходить у меморандумі делегації Карпатської України до канцлера Німеччини від 24 жовтня 1938 р. "Карпатська Україна, - говорить в ньому, - є складова частина території українського народу. Тому її населення усвідомлює свої обов'язки, що постають перед ним у даний момент не лише стосовно своєї країни, але також стосовно всього українства". Однак, цим намірам не суджено було збутися.

14 березня 1939 року угорська армія вторглася у Карпатську Україну. Їй протистояла чеська прикордонна сторона і Карпатська Січ, в керівництві якою відбулися зміни. За відсутності Д.Климуша, військовий міністр Карпатської України С.Ключурак призначив помісником Карпатської Січі полковника С.Єфремова. Що стосується С.Ключурака, то наказу про його призначення на посаду військового міністра не виявлено. Відомо, що газета "Нова свобода" 16 березня 1939 р. опублікувала склад уряду Карпатської України, в якому Ключурак займав посаду міністра Карпатської України з господарських питань. Отже, питання про зміни в керівництві Карпатської Січі є дискусійним. Сучасний біограф С.Ключурака М.Мушинка вважає, що призначення його військовим міністром було закономірним і логічним.

15 березня 1939 р. з'ясувалося, що попередній штаб бездіяв і доводилось починати все з початку. Що стосується нового штабу, то

він, за словами сучасника, “властиво в часі боїв проти мадярів не існував”. Виняток становив тільки полковник М.Колодзінський, який почав спішно формувати січові загони. За його наказом “частини в силі одного полку...займають становище при битій дорозі на Красне полі й далі вздовж залізничного насипу”.

За підрахунками П.Стерча, “в загальному бою в Карпатській Україні було підготованих 12 дивізій, з чого 12 березня на самому відтинку Мукачів-Ужгород було вже сконцентровано три бригади піхоти, дві бригади кавалерії та одна бригада моторизованих частин. Крім того на захід від Ужгороду, біля словацького кордону були також сконцентровані дві бригади піхоти...В той саме час почалося сконцентрувати свої три дивізії”.

Очевидець тих подій Й.Сарвадій писав, що “в бою... на Красне полі взяло участь наблизько 1600 юнаків”, а “штаб Січі дезертирував, полишивши звичайних січовиків їх власній долі”. Фактично, перед добре озброєним агресором, опинилися учні гімназій, яких вивів на Красне поле їх вчитель Я.Голота. Зупинити просування військ агресора вони були не в змоззі. Підкріплення теж не надходило, бо мобілізаційний заклик з великим запізненням дійшов до окремих округів. Житель с.Лозянське, що на Міжгірщині, В.Пилинченко розповідав, що місцева команда Карпатської Січі тільки під вечір 11 березня дізналася про вороже вторгнення. “По короткій обороні (два години), - писав Я.Голота, - відступили січовики на лінію Копань-станція і міст на Тисі. Тим часом мадяри вели наступ на село Копань. Біля 12 год. прийшла з Хусту одна сотня січовиків на поміч і разом з тими, що були в лінії, пішла в протинаступ. Їх одначе відбили, головним артилерійським вогнем, при чому мали січовики великі втрати...Почався відворот січовиків...Головний наступ мадярів ішов

Нові історичні документи, які виявили дослідники останнім часом, дають можливість детально проаналізувати ситуацію на чесько-угорському кордоні 14-17 березня 1939 р. “Дані про евакуаційника,- повідомляли у своїх рапортах командири чеських прикордонних частин, - свідчили про те, що він напад уздовж всієї демаркаційної лінії”. У даному випадку мова йде про населені пункти Шарвадь - Лалово - Кольчино - Росвигово - Ракошино - Середне - Доманінци. Відповідальним за евакуацію чеських військ був виставлений командуючий 12-ї дивізії генерал Л.Прхала. Угорські війська інтенсивного вогню на цій лінії не вели, добре знаючи, що чеські війська відходять. Воїни батальйону СТОС відходили з території Підкарпатської Русі трьома напрямками: більша частина через Славаччину, з польського кордону від Ужжа до Волівц - через Польщу, а частини, розміщені на схід від Сваляви - через Хуст і Тячево - до Румунії. 17 березня 1939 р. чеські війська завершили евакуацію. Таким чином, кровопролитні бої велися тільки на напрямку Хуст-Копаня, де Карпатська Січ вчинила опір.

На території краю встановився жорстокий фашистський режим з його атрибутами: тюрмами і розстрілами. Про своє перебування в угорському концтаборі Вор’юлопош писав О.Пайкош - активний член “Прогресу” 30-х років. Він описав факти знущань і тортур над співтоваришами Павлом і Петром Андрейчиками, вчителями М.Повчем, Ф.Сасем, Д.Маснюком, послом Союзу І.Перевузником та іншими. В таборі перебувало 1200 чоловік. Детальні описи табірної життя містяться в щоденнику В.Гренджі-Донського. Його високо оцінив П.Стерчо: “Ці хронікерські записки мають більшу документальність від будь-якого старовинного літопису..., бо писані вони кожного дня, бо всі ті події відбувалися, тому і відображені в них безпосередні

враження?”. Автор щоденника описав злодіяння угорських фашистів не тільки в таборі, але і в різних куточках краю. Він помістив відомості про розстріл угорськими терористами М.Колодзінського і З.Коссака, міжгірських активістів-емігрантів С.Фігуру і Я.Завальницького, поручника Карпатської Січі Ф.Тацинця-Крота, керівника хустських січовиків О.Блестіва та багатьох інших.

- Житель с.Скотарське, що на Воловеччині, В.М.Ігнатюк розповідав: ”Розпочалися арешти інтелегенції та селян-патріотів. Тюрми були повні.Багато людей розстріляно, особливо молоді, угорськими жандармами і військовими. Тільки з моєї семінарії біля Хуста загинуло біля 25 хлопців...”. Весною 1939 р. шість карпатських січовиків на чолі з Рознійчуком, після жорстоких катувань були розстріляні в с.Ділове Рахівського району.

Свій побут в угорській тюрмі та концтаборі описав С.Пугач. Його спогади є доказом надзвичайної жорстокості угорців до місцевого населення:”Зразу прискочив до мене один із них і вдарив мене в лице. Тоді другий почав бити, куди попало, приговорюючи: “Ти ходив до чеської школи? Чому не чекав на мадярів? Нараз мене вхопили за руки. Зачали мене бити по руках гумовими палицями. Мої руки посиніли, задеревіли, а відтак опухли, мов колоди...”. Репресії проти представників інтелегенції Д.Остапчука, В.Небомана, В.Миявця,М.Литвицького описав Ю.Химинець. Садистські методи катувань практикувалися угорськими гортистами в тюрмі “Ковнер”.

На жорстокість угорців неодноразово звертав А.Волошин. Коли перебуваючи в еміграції, він писав в листі до міністра закордонних справ Німеччини Й.Ріббентропа: “Кривава окупація, безжалісний переслідування українського народу, безтактна поведінка представників угорської влади по відношенню до корінного

населення, відсутність в угорських урядовців усякого соціального чуття, а також економічна відсталість Угорщини стали результатом того, що з часу свавільного захоплення Карпатська Україна перетворилась у вогнище напруги". А.Волошин наводив конкретні факти, які свідчили про різке падіння матеріального і духовного добробуту закарпатців: "Угорські власті... розпустили всі українські культурні організації та товариства, серед них більше 300 читальних залів культурного товариства "Просвіта", заборонили будь-яке видання української літератури і преси, закрили всі українські народні, спеціальні та середні школи, відмінили церковні відправи на українській мові, а тепер, навіть, не дозволяють говорити на рідній українській мові та співати українські народні пісні... Угорський королівський уряд розглядає Карпатську Україну з перспективи 1914 року. Ось чому в країні не видно ніяких ознак покращення умов життя. Підсумком цих обставин є те, що Угорщина не в силі завоювати симпатії населення країни. Наслідки, котрі впливають звідси, очевидні".

Отже, опубліковані й усні спогади очевидців аргументовано доводять жорстокість угорських гортистів на окупованій території. В окремих із них міститься перелік жертв угорського терору. Необхідно відзначити, що нерідко трапляються суттєві перебільшення. Й.Тереля пише, що поблизу Торунського перевалу тільки поляки розстріляли 3421 січовиків. Причому, це було зроблено протягом 21 липня 1939 р. Таке твердження підтверджується очевидцями тих подій.

Сучасні дослідники Г.Божук і В.Зілгалов вважають, що загальні втрати захисників Карпатської України обчислюються в межах від 3 до 5 тисяч чоловік. Ці дані теж не слід вважати точними, бо детальні обчислення не проводились. Пошукова робота в цьому напрямку

повинна вестися на державному рівні у всіх районах Закарпатської області. Вона повинна увінчатися написанням "Книги пам'яті". Відповідна робота проведена в Міжгірському та Воловецькому районах. Місцевим активістам вдалось визначити місця розстрілів і скласти поіменні списки загиблих. Проведена в окремих районах області пошукова робота дає можливість стверджувати, що кількість жертв фашистського терору не перевищує 2 тисяч чоловік. Активний учасник подій 1938-1939 рр. М.Бандусяк прийшов до виновку: якщо в бою з чехами полягло біля 150 бійців, а в бою з угорцями на Красному полі 143 бійці, то виходить загальна цифра 293. Якщо врахувати, що відбувалися масові розстріли на кордоні і по різних місцевостях, то ймовірно, що число жертв становить біля 1000 чоловік. На сьогоднішній день відомі прізвища 151 січовика, які полягли в боях, або були закатовані в угорських концтаборах і тюрмах (див. таблицю №1)

ПЕРЕЛІК ЗАХИСНИКІВ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ, ЯКІ ПОЛЯГЛИ В БОЯХ, АБО БУЛИ РОЗСТРІЛЯНІ УГОРСЬКИМИ ГОРТИСТАМИ

1. Андрейчик Іван
2. Андрушкевич
3. Андрушкевич
4. Анталік Михайло
5. Банк Іван
6. Біловар Іван
7. Блестів Олекса
8. Богдан Іван
9. Бойчук Василь
10. Бойчук Йосип
11. Бриндзяник Іван

12. Бродій Василь
13. Васильчук
14. Вайда Василь
15. Визичканич Юрко
16. Ващишин Ілько
17. Вайнбергер Микола
18. Виноградський Микола
19. Всців
20. Вільчик Микола
21. Волощук Павло
22. Галас Василь
23. Грабар Василь
24. Гасин Йосип
25. Гасин Олекса
26. Гафинець Василь
27. Горошак Михайло
28. Григорчук Михайло
29. Гліба Панько
30. Герзанич
31. Годван Іван
32. Грига Іван
33. Гулянич Василь
34. Граб
35. Григорчук Василь
36. Григорчук Іван
37. Гайналь Йосип
38. Данчевський Василь
39. Дідик

40. Дулка
41. Дубовий Іван
42. Дужий Петро
43. Эвич Петро
44. Эвчук Юліан
45. Завальницький Яків
46. Зарицький Митрофан
47. Іванич Василь
48. Ігнатко Андрій
49. Касинець Іван
50. Кедюлич Панас
51. Керецман Андрій
52. Козак Петро
53. Козичар Михайло
54. Кереневич Микола
55. Колодзінський Михайло
56. Колча Іван
57. Кольчин
58. Коссак Зенон
59. Кость Іван
60. Корж Панас
61. Крупа Микола
62. Кузьмик Василь
63. о.Купар Карло
64. Купчик Юрій
65. Курта Юрій
66. Кушнір
67. Коперльос Іван

68. Лазорик Іван
69. Лисюк Петро
70. Литвицький Микола
71. Липько Михайло
72. Лой Йосип
73. Луцник Олекса
74. Лютик Михайло
75. Локушин Федір
76. Магдинець Василь
77. Маслей
78. Маханець Петро
79. Морусь Петро
80. Мацьо
81. Млешко Евген
82. Мельник
83. Мендришора-Циганик Василь
84. Микитюк Петро
85. Митрович Денис
86. Михайлюк-Морфієвич
87. Мірявець Василь
88. Мольнар Петро
89. Монюк Теофіл
90. Маркусь Михайло
91. Мелмук Михайло
92. Міцюк Василь
93. Марущак Іван
94. Небола Василь
95. Немеш Степан

96. Опаленик Василь
97. Орлович
98. Остапчук Дмитро
99. Паламарчук Іван
100. Павлюк Іван
101. Павлюк Матвій
102. Петрьок Василь
103. Пекар Михайло
104. Пекар Юрій
105. Петраш Юрій
106. Підмайський Михайло
107. Полянчук Іван
108. Попович Іван-Мурга
109. Проць Тимко
110. Пушко Михайло
111. Піцура Михайло
112. Риган Андрій
113. Рогач Іван
114. Рознійчук Федір
115. Рак Іван
116. Саблок Василь
117. Салай Іван
118. Семйон Петро
119. Сивохоп Іван
120. Скляр
121. Семач Варфоломей
122. Сідей Дмитро
123. Слюсарчук

124. Стецько Омелян
125. Сурдук Іван
126. Тафій Василь
127. Тиципець Василь-Крот
128. Тегза Михайло
129. Тимошук Василь
130. Ткачук
131. Токар Юрій
132. Глас Іван
133. Ухаль Дмитро
134. Фігура Степан
135. Фіріщук Степан
136. Цинько Михайло
137. Цендра
138. Цендра Михайло
139. Цьома
140. Чена Василь
141. Черкасенко Віктор
142. Чолій Василь
143. Шеряк Йосип
144. Штефанюк Василь
145. Шутко Михайло
146. Шандор Іван
147. Шпонгак Василь
148. Штефанюк Василь
149. Юда Емерих
150. Юскевич Федір
151. Цубера Іван

Під час окупації Карпатської України військами гортистської Угорщини Августин Волошин та ряд членів його уряду емігрували за кордон. “У зв’язку з окупацією угорськими військами Закарпатської України,- розповідав Волошин під час допиту в Лефортові 24 травня 1945 р., - я втік в м.Прагу за маршрутом: із Хуста в Клуж (Румунія) - Темешуара (Румунія). Потім поїхав в Югославію - в Белград, де пробув 4 дні. Із Белграда поїхав до м.Загреб, де пробув 7 днів. Із м.Загреб переїхав до курортного містечка Югославії Цирквениця, де пробув 11 днів. Опісля знову повернувся в м.Загреб і звідти через м.Відень переїхав в м.Берлін, де пробув півтори місяця. З Берліну поїхав до Праги в травні 1939 р.” Карпатську Україну також покинули Ю.Ревай, А.Штефан, С.Росоха, І.Рогач, В.Комаринський та ін.

В “Особовій справі А.І.Волошина” знаходяться два листи до керівників гітлерівської Німеччини (Меморандум уряду Карпатської України в екзилі до Й.Ріббентропа від 30 листопада 1939 р. і Меморандум до Гітлера від 11 липня 1941 р.). “З опрацьованих матеріалів очевидно: опинившись на вигнанні, провідні діячі українського напрямку залишились стійкими прибічниками соборності, робили максимально можливе, аби світ не забув кривди, заподіяні на Закарпатті 1939-41 рр.”. До цього додамо, що емігрантський уряд Волошина не тільки інформував Німеччину про ситуацію в Карпатській Україні, але й пропонував свої шляхи виходу із становища, яке склалося після приходу угорців. Так, у Меморандумі від 30 листопада 1939 р. А.Волошин, Ю.Ревай, С.Клочуряк і А.Штефан висунули ідею об’єднання Карпатської України з Словаччиною. Вони переконували Ріббентропа, що в результаті такого політичного державного союзу стабілізується становище Німеччини

1. Карпатська Україна перестала би бути суб'єктом радянської експансії у Середній Європі.

2. Велика Німеччина внаслідок цього була би гарантована від небажаних стратегічних і політичних переваг Радянського Союзу в Середній Європі.

3. Велика Німеччина досягла би на сході ніким не контрольований доступ до румунських джерел сировини.

4. Велика Німеччина, надаючи більшого значення своєму союзнику - Словаччині, в очах світу набула би більшої ваги". Єдиним недоліком цього проєкту були б територіальні втрати Угорщини. "Але і ці втрати, як писали керівники Карпатської України, - були би, власне кажучи, зваженими, так як запропонований варіант дав би Угорщині такі переваги:

а) безпеку від Радянського Союзу, тому що вона б не мала з ним у даному випадку державного кордону;

б) всі клопоти через те, що робити з революційними елементами, відпали би;

в) Угорщина відокремилась би від населення, з яким угорський народ не має ніякої спорідненості чи будь-якого спільного як у етнічному, так і в культурному, політичному або мовному відношенні, що для Угорщини у теперішній час означає постійну небезпеку;

г) для слабких угорських фінансів відокремлення Карпатської України потягло би за собою велике розвантаження, оскільки Карпатська Україна є і тривалий час буде залишатися пасивною, бітковою.

Оскільки окупація Карпатської України юридично не визнана ні Великою Німеччиною, ні Радянським Союзом, ні Італією ніщо не

завадить з цього приводу запропонованій зміні державного статусу Карпатської України.

А.Волошин та його соратники запропонували також технічну сторону вирішення цієї проблеми. Вони вважали, що “до остаточного врегулювання державного статусу Карпатської України її територія повинна бути зайнята німецькою армією. Для визначення державної приналежності Карпатської України провести плебісцит. І пропозицією уряду Карпатської України з допомогою плебісциту вирішити чи залишиться Карпатська Україна в Угорщині, чи утворити зі Словаччиною федерацію. Право голосу мають усі громадяни, що проживали до 4 листопада 1938 р. на території Карпатської України. Контроль за плебісцитом довірити уряду Німеччини. Враховуючи ворожий настрій населення Карпатської України до Угорщини, український уряд упевнений, що плебісцит виніс би рішення утворити федерацію зі Словаччиною”. Керівники Карпатської України відповіді на цей меморандум не одержали.

Що стосується меморандуму до Гітлера від 11 липня 1941 р., то на сьогоднішній день його авторство не вдалося з’ясувати. В ньому намічений план побудови соборної української держави:

“1. Після усунення Радянської влади на Україні оголосити українську державність.

2. Першим президентом і вождем українського народу визнати його превосходительство доктора права А.Волошина.

3. Президент скликає представників українського народу і пропонує оголосити Україну монархією.

4. Українським монархом стає один із кронпринців Великої Німецької імперії.

5. Німецького кронпринца кличуть на трон князів Володимира і Дрослава Мудрого, він приймає українське ім'я і греко-католицьку віру.

6. Бессерабія, Буковина і Карпатська Україна будуть входити в українську державу.

7. Руську православну церкву скасувати, а натомість оголосити греко-католицьку церкву державною. Вона на основі союзницьких традицій зв'язує нас зі святою римською церквою.

8. Україна гарантує свою державність самостійно.

9. Інтерсоціальна організація української держави буде встановлена конституційними національними зборами.

10. Українська держава не буде розвивати важку промисловість. Це спричинило би непотрібну пролетаризацію країни і піддало би небезпеці європейського робітника”.

І на цей меморандум уряд Німеччини не відповів. Необхідно відзначити, що уряд Карпатської України цими двома меморандумами не обмежився. Відомо, що аналогічні документи були направлені в Берлін 27 травня і 15 жовтня 1940 р. і 12 березня 1941 р. Безперечно, що вони змогли б “пролити доволі світла на дотичні проблеми”.

Отже, розвиток політичних подій в закарпатті з жовтня 1938 р. до березня 1939 р. проходив прискореними темпами і надзвичайно суперечливо. Найбільш знаменною подією в житті краю було здобуття автономних прав і утворення першого автономного уряду А.Бродія. Однак, він протримався при владі недовго, бо швидко з'ясувалося, що Бродій проводив проугорську діяльність.

Новий автономний уряд, який очолював А.Волошин, відкрито опікувався на Німеччину, сподіваючись під її протекторатом зберегти територіальну недоторканість Карпатської України, складової частини

федеративної Чехословаччини. Уряд А.Волошина провів вибори до союму на безальтернативній основі, розпустивши всі політичні партії в краї, створивши єдину політичну силу УНО, що було грубим порушенням демократичних норм. Тільки такий крок уряду дозволив йому одержати повну перемогу на виборах до Союму. Перший український парламент в історії краю проголосив самостійність молодій країні та обрав її першого президента.

Складність міжнародної обстановки змусила уряд А.Волошина діяти спішно, що привело до ряду помилок і антидемократичних актів. Виявилася невідповідною до захисту краю Карпатська Січ, військовий штаб якої, що складався виключно з досвідчених військових, на час боїв з угорськими військами фактично не діяв. Офірвчинений молоддю, був швидко придушений і окупанти почали масовий терор проти місцевого населення.

А.Волошин та члени його уряду, знаходячись в еміграції не припиняли своєї діяльності. В меморандумах до керівників Німеччини вони вимагали звільнення краю від угорських військ, об'єднання Карпатської України з Словаччиною, виносили плани побудови соборної Української держави. Навіть після поразки з боку Німеччини вони продовжували покладати надії на третій рейх. Однак, всі спроби звільнити Карпатську Україну від загарбників не увінчалися успіхом.